

Ivan Basić

studijska grupa: povijest i povijest umjetnosti

6

**Rekontekstualizacija Platonovih
atlantoloških tekstova**

I. Pristup

Animozitet akademske zajednice prema ideji Atlantide zapravo je prešutno prelaženje preko jednog važnog segmenta Platonova djela.

Platon je često ilustrirao svoje ideje anegdotama crpljenim iz bogate riznice grčkih mitova. Iako su pod njegovim perom one često bile radikalno elaborirane i preoblikovane, nijedna nije bila bez prethodnika u grčkom kolektivnom imaginarnom. Osim one o Atlantidi. Stoga je bio optuživan za izmišljanje prošlosti.

Danas je nužno ponovno proučiti i revalorizirati stratigrafiju Platonovih atlantoloških tekstova, te s više povjerenja prema autoru istražiti dodatne razine koje je superponirao na (originalnu?) priču. Platon je bio daleko od jednodimenzionalnog pisca – imao je začudnu sposobnost simultanog pisanja na više značenjskih razina. Ovdje ćemo se prije svega pozabaviti mjestom Atlantide u Platonovom filozofskom sustavu, te dati skicu sâmog Platona, neodvojivu od njegova vremena.

Procjena Platonove Atlantide uključuje toliko disciplina – filozofiju, povijest, arheologiju, mitologiju, geografiju – da ovaj ogled nužno mora podnijeti određene hijate. No, nadamo se da to neće umanjiti njegovu vrijednost u vidu rekontekstualizacije ovog zanemarenog, ali ključnog motiva.

Prije razrade lančane problematizacije koju je potaknula priča o Atlantidi, nužno je ipak u kratkim crtama dati sažetak Platonove priče.

Atlantida nije grčki mit u užem smislu riječi; nijedan mitograf ili pjesnik ne spominje ju prije Platonova vremena. Jedini čovjek koji je tvrdio da o Atlantidi ima čvrste dokaze bio je isti onaj koji ju je uveo u kolektivnu svijest – Platon. Spominje ju u dvama svojim dijalozima, Timeju i Kritiji, u kojima, kao i obično, naslovnim licima stavlja u usta svoje zamisli. U ovom slučaju Platon govori kroz Kritiju,¹ kolegu filozofa i dalekog rođaka. Kritija u tom dijalogu tvrdi da ima informacije, od bespriječnih izvora, o kontinentu »većem od Libije i Azije zajedno« koji je nekad postojao na samom rubu poznatog svijeta. Zvao se Atlantida, a nalazio se u Atlantskom oceanu. Tamo, na planini blizu mora, bog Posejdon se oženio smrtnicom Klito, s kojom je imao deset sinova. Oni su kontinent podijelili među sobom, zasnovaši deset kraljevstava. Njihov vođa i vrhovni kralj bio je Atlant, najstariji sin, koji je dao svoje ime otoku i okolnom području.

Prirodni resursi tog otoka-kontinenta, biljni i životinjski, bili su neiscrpnji, a sve ono čega na otoku nije bilo uvoženo je iz atlantidskog prekomorskog carstva. Ukratko, kraljevi Atlantide posjedovali su toliko bogatstva, kakvo »nikada prije ni nije imao, niti će opet imati, nijedan kralj ili moćnik« (Kritija, 114D).

Postojalo je još devet gradova, svaki sa svojim kraljem; deseterica kraljeva vladali su zajednički, sastajući se svakih nekoliko godina radi odlučivanja o

najvažnijim političkim pitanjima. Zadnju riječ imao je ipak Atlasov direktni potomak u metropoli. On je bio i vrhovni vojni zapovjednik, vođa najveće svjetske vojne sile. Samo u glavnom gradu obitavala je vojna sila od 60 000 kapetana, 1 200 trirema i 10 000 bojnih kola. Svaki vozač bojnih kola imao je pod sobom još sedamnaest nižih časnika i vojnika.

Pomoću takve moćne, dobro organizirane sile, kraljevi Atlantide lako su proširili svoju vlast na prekomorske kraljeve. Njihov je imperij dosegnuo Mediteran, obuhvaćajući, između ostalog, sjevernu Afriku sve do Egipta i Italiju do Etrurije.

S vremenom je, međutim, Atlantidanima sreća okrenula leđa. U Kritiji (120D-121) Platon opisuje kako su Atlantidani u početku zadržali karakter svojih božanskih predaka: »budući da su posjedovali iskren i u svakom pogledu velik duh, ujedinjujući u njem obazrivost s mudrošću«. Nije ih iskvarilo ni njihovo golemo bogatstvo: »Prezirali su sve osim vrline...ne razmišljajući mnogo o posjedovanju zlata i drugog blaga, koje im je bilo samo na teret«. No, božanski segment njihove prirode izbljedio je s generacijama, te ih je s vremenom iskvarila pohlepa. Zeus ih je odlučio uništiti, upotrijebivši upravo njihovu pohlepu kako bi ih kaznio.

Atlantidani, gospodari polovice Mediterana, odlučili su pokoriti Egipat, Grčku i sve ostale slobodne države u regiji. Na Europu je povedena invazija golemih razmjera, ali uspjeh je izostao već na početku. Atenjani nisu bili bogati poput Atlantidana, vodeći jednostavan stil života kao zajednica ravnopravnih. Kao slobodni građani ponosnog grada, povelili su vojsku sastavljenu od Grka i barbara, te, usprkos povremenim izdajama svojih saveznika, uspjeli osloboditi Europu. Kasnije su u Ateni podigli spomenik u slavu svoje pobjede.

Nije posve jasno što se kasnije dogodilo. Kritija, koje je glavno Platonovo djelo o Atlantidi, je nedovršen, te se naracija naprasno prekida. No, kratak sažetak u Timeju otkriva nam rasplet. Zeusova prvotna namjera bila je reforma atlantidskog društva njihovim ponižavanjem – »kako bi postali kreposni i popravili se« (Kritija 121C). No, čini se da izgubljeni rat protiv Atene nije bio dovoljan da Atlantidani nauče lekciju, te je Zeus konačno odlučio potpuno ih zatrti.

»Izbili su silni potresi i poplave«, te je, u jednom zastrašujućem danu i noći, »otok Atlantida...nestao u morskim dubinama. Stoga je more u tim krajevima neprohodno i nedostupno, budući da je, uslijed potonuća otoka, ispunjeno blatnom masom« (Timej, 25D). Atlantidani nisu bili jedine žrtve: kada se za vrijeme katastrofe zemljina kora otvorila, progutala je cjelokupnu atensku vojsku.

II. Geneza

Već su za Platonova života kritike mita o Atlantidi bile brojne. Dokumentirana je zamjerka koju je glede Atlantide svom nekadašnjem mentoru uputio i sâm Aristotel.² Sâm Platon je tvrdio da je njegova priča neuvjerljiva (atopos). Usprkos tome (ili možda baš zbog toga?) Platon je, kroz svoje govornike Kritiju i Sokrata, tvrdio da je priča »u potpunosti istinita...a ne izmišljena« (Timej 20D, 26E), te se potrudio kako bi naglasio respektabilni pedigree priče. Tvrdio je da je njegov izvor za nju ni manje ni više nego Solon (615.-535. pr. Kr.), slavni atenski državnik, filozof i ekonom, jedan od »sedmorice grčkih mudraca«. Solon je ušao u predaju kao istinoljubiv, pravedan i mudar čovjek. Atribuiranjem informacije Solonu kao neporecivom autoritetu Platon je naglasio svoje uvjerenje u njenu apsolutnu točnost. Bilo je, ipak, i podržavatelja istinitosti Platonovog izvještaja o Atlantidi: Strabon je, nadovezujući se na ranija Posejdonijeva djela, također mišljenja da ne treba biti isuviše skeptičan prema vjerodostojnosti priče o Atlantidi;³ Posejdonije je, prema Strabonu, bio u pravu kada je kataklizmu koja je uništila Atlantidane pripisao geološkim fenomenima, poglavito potresima, dok je seoba Cimbara iz njihove pradomovine također imala biti posljedicom iznenadnog povišavanja razine mora, što Strabon smatra dobrom analogijom.⁴

Solon je, prema Platonovim riječima, namjeravao napisati ep o Atlantidi. Nikad ga, doduše, nije završio, ali preživjele su neke bilješke, koje su se, zajedno s pričom, prenosile s koljena na koljeno u Kritijinoj obitelji, sve do njihovog rođaka Aristokla (Platona). Prvi član obitelji upoznat s Atlantidom, koji je priču čuo iz usta samog Solona, bio je Kritijin pradjed Dropid. Dropid ju je prenio svom sinu Kritiji (II.). Tom je objašnjenju prisustvovao Kritijin unuk, mlađi Kritija (III.), koji ju je zapamtio i kasnije prepričao kako bi zabavio Sokrata i njegovo društvo.

Prema Kritiji, Solon je na priču o Atlantidi naletio za svog posjeta Egiptu, oko 565. pr. Kr. Čini se da je putovanje u drevni Egipat te posljedični oštri kontrast između starosti egipatske civilizacije i njenih dostignuća nasuprot onima Grčke bilo uobičajeni topos u dijelu tadašnje literature: slične primjere nalazimo tako kod Herodota⁵: Heleni su u Egiptu redovito tretirani kao svojevrсни homines novi, što je vjerojatno rezultat velikog poštovanja koje su Grci gajili prema drevnosti egipatskih institucija i kulture, poštovanja prožetog divljenjem, ali u određenoj mjeri zasigurno i zavišću. Tadašnji faraon Amasis (iz 26., saitske dinastije) bio je filhelen i lijepo je dočekao Solona u Saisu. Tamo je učinio isto što i svi drugi učeni ljudi – posjetio je hram i razgovarao s lokalnim svećenicima. Posebno se zanimao za njihovo znanje o davnoj prošlosti (arheotata). Kao uvod razgovoru izložio je viđenje Grka o njihovoj najranijoj povijesti: ispričao je svećenicima mit o Niobi, o velikom potopu te Deukalionu i Pirhi.

Prema Kritijinom izvještaju, Solonov je pokušaj da svojim znanjem o grčkoj

prapovijesti impresionira saitske svećenike bio prilično neuspješan. Jedan je od starijih svećenika odvratio: »Solone, Solone, vi Grci ste tek djeca, i među vama nema niti jednog doista starog čovjeka«. Nakon toga je svećenik krenuo objašnjavati Solonu zašto Grci imaju samo površnu spoznaju o vlastitoj prošlosti, te kako Egipćani, naprotiv, imaju zapise iz najstarijih vremena ljudskog roda (Timej 22).

Svećenik je objasnio Solonu da se, u manje-više pravilnim razmacima, nakon nezamislivo dugih intervala vremena, putanje zvijezda mijenjaju i uzrokuju uništenje svijeta vatrom i vodom. Takve su periodične katastrofe izbrisale sa lica zemlje najstarije stanovnike Grčke, a i stanovnike svih drugih zemalja osim Egipta, koji je preživio zahvaljujući svojim posebnim klimatskim uvjetima. Tako su Egipćani bili sposobni u svojim hramskim arhivima sačuvati zapise o događajima iz najranijih vremena. Što se tiče Grčke, svaki put kad bi tamošnji stanovnici naučili pisati i počeli stvarati zbirke povijesnih zapisa, poplave bi ih sve uništile, ostavljajući tek šaćicu primitivnih preživjelih, koji bi onda opet začeli civilizaciju ni iz čega. Upamćena su jedino imena nekolicine vladara.

Svećenik je nastavio iznositi druge zapanjujuće tvrdnje. Znao je detalje o Atenjanima koji su živjeli 9 000 godina prije Solonovog vremena, a o kojima Solon i njegovi suvremenici nisu znali gotovo ništa. Tvrdio je da su ti drevni Atenjani imali »najbolji ustav od svih pod kapom nebeskom«. Ponosno je dodao da zakoni i društvena organizacija te prvotne Atene veoma nalikuju tadašnjim egipatskim (Timej 23C, 24A).

Atika je s vremenom ponovno naseljena, ali potrajalo je dugo dok su novi stanovnici opet naučili umijeće pisanja. Stoga su, objasnio je svećenik Solonu, Atenjani zaboravili svoju prošlost i nisu mogli ništa znati o slavnoj pobjedi nad Atlantidom. Situacija je bila drugačija u Egiptu. Svećenik je tvrdio:

»Što god da se dogodilo u vašoj zemlji ili u našoj, ili u bilo kojem drugom području za koje znamo – ako su se zbili bilo kakvi događaji plemeniti ili veliki ili na bilo koji način znameniti, sve smo ih odavno zapisali i sačuvali u našim hramovima« (Timej 23A).

To je, prema Platonovu mišljenju, bio najvjerodostojniji dokaz postojanja Atlantide. I sâm je priznao da je priča prešla nečuveno dug put: uspomena na rat između dviju prapovijesnih civilizacija u jednom je trenutku zabilježena u Egiptu, gdje je očuvana tijekom više milenija. Oko 565. pr. Kr. egipatski su svećenici sažetak priče iznijeli Solonu. Priča je tada prešla sa Solona na Kritiju Starijeg, s Kritije Starijeg na Kritiju Mlađeg (III.), te, oko 400. pr. Kr., s njega na Platona. Platon ju je uključio u svoja dva posljednja djela, Timeja i Kritiju, napisana između 360. i 350. pr. Kr.⁶

Usprkos ponešto preuveličanom naglasku stavljenom na ulogu i moć obiteljske tradicije, svi dokazi idu u prilog Platonovoj tvrdnji da je priču o Atlantidi doista saznao od Kritije: Solon je doista oko 565. posjetio Sais, doista je bio pjesnik koji bi bio sposoban napisati ep o Atlantidi (sačuvani su brojni fragmenti njegovih pjesama),

kronologija potvrđuje Platonovu genealogiju od Solona do Kritije, a pripadnost samog Platona Kritijinoj (a time i Solonovoj) obitelji isključuje svaku mogućnost malicioznog izmišljaja. Naglašena je uloga Kritije, koji je, iako tada već krhak starac, vjerodostojan izvor, a posjeduje i originalne Solonove zabilješke (Kritija 113A).

III. Platonov doprinos

O pseg Platonova djela i dubina njegova mišljenja su zadivljujući. S pravom je opisan kao stvoritelj filozofije kakvu poznajemo, »prvi mislilac Zapada čiji su tekstovi obuhvatili širok repertoar tema, koje se i danas nalaze u srcu filozofskih rasprava: metafizika, epistemologija, etika, politička teorija, lingvistika, umjetnost, matematika i religija«. ⁷

Platon je rođen u obitelji atenskih aristokrata oko 429. pr. Kr., za vrijeme burne ere Peloponeskog rata (431.- 404. pr. Kr.) – ta je činjenica bila možda najvažnije Platonovo formativno iskustvo.

Do određenog stupnja Peloponeski je rat bio i borba između dva suparnička politička sustava Grčke. Sparta je bila kopnu usmjerena država pod vladavinom kraljeva, sa strogom socijalnom stratifikacijom i rigidnim društvenim konvencijama. Naglasak je bio na militarizmu, fizičkoj spremnosti i disciplini. Spartanci su prezirali trgovinu i bogaćenje te posvećivali vrlo malo vremena umjetnosti (ograničenoj na poeziju i glazbu). Atenjani su bili frapantno drugačiji, razvivši svoju državu kao labavu protodemokraciju pod vodstvom aristokratskih klikâ. Budući da je bila maritimna država, vojna snaga Atene ležala je u njenoj mornarici.

Za većinu Grkâ, Atenjani su jednostavno pokušali zamijeniti perzijsku vladavinu jednog čovjeka svojom vlastitom verzijom, ma koliko se ona doimala demokratskom. To je bilo mišljenje i Hermokrata, istaknutog sicilskog političara i četvrtog govornika (uz Sokrata, Timeja i Kritiju) u Platonovim atlantskim dijalozima. ⁸

Neizbježno se povlače paralele s ratom između Atene i Atlantide – osim što su u Platonovoj verziji uloge Sparte i Atene zamijenjene. U Timeju i Kritiji Atena se »spartanizira« u jednostavnu državu baziranu na agrikulturi, bez mnogo iskaza raskoši, branjenu vojskom samosvjesnih pješaka. Nema nikakvog spomena luke, mornarice ili prekomorske trgovine, koju je Platon smatrao negativnom pojavom (Zakoni 705A). Ta »spartanizirana« Atena stopljena je s odjecima atenske veličine iz danâ prije nego što je izgradila prekomorsko carstvo. Smjesta se stvara reminiscencija na herojsku Atenu iz 490. pr. Kr., koja je gotovo sâma porazila višestruko nadmoćniju perzijsku vojsku u (kopненоj!) bitci kod Maratona. Platon i drugdje slavi atensku pobjedu kod Maratona (Zakoni 705A). Moguće je, naravno, uočiti nedvosmislene odjeke orijentalnog despotizma Perzije u Platonovom oslikavanju moćnih neprijatelja Protoatenjana. Ali više nego svemu drugom, Atlantida nalikuje »novoj Perziji«,

imperijalistički nastrojenoj i dekadentnoj Ateni Platonova vremena.⁹

Spomenuta paralela sugerira da je Platonova priča o Atlantidi zapravo parabola napisana kako bi se naglasio kontrast između zasluga starog atenskog sistema i negativnih aspekata novog sistema. Christopher Gill piše: »Taj je pogled na genezu priče o Atlantidi svakako najuvjerljiviji: objašnjava veliki značaj pridan detaljima i konzistentan je s Platonovim političkim shvaćanjima. Priča je u svojoj biti konstruirana kao političko-povijesni mit baziran na pseudohistorijskim činjenicama, i posebno zamišljen kao priča upozorenja (...) za atensku publiku.«¹⁰

* * *

12

Nova, ponižena Atena, okrenula se introspekciji. Još za trajanja Peloponeskog rata Atenjani su postali bolno svjesni moralne upitnosti svojih dotadašnjih postupaka: da li su smjeli upotrijebiti novac svojih saveznika iz Delskog saveza za uljepšavanje Atene?¹¹ Lideri Atene izabirani nakon Periklove smrti (429., iste godine kada je rođen Platon) bili su ambiciozni demagozi, a svom cilju što bržeg dobivanja velikog broja glasova, podredili su čak i atensku vanjsku politiku – jedna od najgorih posljedica takvog beznadnim avanturizmom prožetog vodstva bila je katastrofalna siciliska ekspedicija iz 415. pr. Kr.

Pri kraju rata već su mnogi Atenjani bili razočarani demokracijom, te je stranka oligarha potražila izlaz u predaji državnog kormila aristokratima. U dosluhu sa spartanskim zapovjednikom Lisandrom, oligarsi su u Ateni uspostavili režim poznat kao Vladavina Tridesetorice, čiji je cilj službeno bila reforma ustava. Obećavali su stabilnost, ali njihovi početni pokušaji da oslobode grad od korumpiranih činovnika i nereda ubrzo su se pretvorili u čistke političkih neistomišljenika. Vođa Tridesetorice bio je Kritija (IV.), Platonov rođak i unuk Kritije iz dijaloga o Atlantidi. Kritija se doskora pokazao tiraninom, organizirajući masovna uhićenja i smaknuća.

Platon je s užasom pratio razvoj događaja. Pri kraju života opisao je svoje rano razočaranje politikom u, za njega rijetkoj, autobiografskoj skici, sadržanoj u pismu njegovim prijateljima na Siciliji oko 352. pr. Kr.:

»Kao mlad čovjek, imao sam isto iskustvo kao i mnogi drugi. Očekivao sam da ću, čim uđem u punoljetnost, početi sudjelovati u javnom životu. Tada su se u poslovima grada odigrali izvjesni događaji. Postojeći ustav, kojeg su mnogi kritizirali, bio je zbačen...i tridesetorica su dobili vrhovnu moć. Igrom slučaja, neki među njima bili su moji rođaci i znanci, te su me smjesta vrbovali kao prikladnog za svoje ciljeve. Moji osjećaji u tom trenutku nisu bili iznenađujući za jednog mladića: mislio sam da će oni povesti grad iz nepravednog u pravedni način života i shodno njime vladati; pratio sam stoga sve s velikim interesom. I vidio sam kako su, u kratkom vremenu, ti ljudi učinili da nekadašnji režim u našim očima sada izgleda poput zlatnog doba.«¹²

Ni ponovna uspostava demokracije 403. pr. Kr. nije Platonu donijela mnogo dobra: nova vlast je došla u sukob s Platonovim mentorom Sokratom, koji je, nakon što je osuđen za ateizam i kvarenje mladeži, 399. počinio samoubojstvo. Primjer Sokratovog života i smrti zapečatio je Platonovo uvjerenje da su jedino filozofi, a ne političari, dovoljno vrijedni da oblikuju društvo i vladaju njime.

Sa Sokratom kao svojim uzorom, Platon je postao primarno socijalni i politički filozof. Njegova najbolja – u svakom slučaju najkoherentnija – djela obuhvaćaju te aspekte. Apogej je dosegao u djelu *Republika*, koje izlaže razinu političke analize sa sofisticiranošću neuobičajenom za IV. st. pr. Kr.

Razočaran svim političkim sistemima u svojoj okolini, Platon je pokušao dati nacrt za potpuno novu vrstu države. Sadržajni redosljed *Republike* ponešto je nepronican suvremenom čitatelju: Platonova analiza različitih postojećih političkih sustava, koju bismo očekivali na početku, izložena je na kraju, malo prije nekih završnih ogleđa o umjetnosti i besmrtnosti duše.

Platonova je analiza raspoloživih političkih sustava briljantna. Grupira ih pod četiri naslova: timarhija, oligarhija, demokracija i tiranija. Timarhija (Platonov neologizam) se odnosi na društva Spartanaca i Krećana (dakle Dorana) u kojima kraljevi dijele vlast s aristokratskom vojnom klasom: glavne karakteristike timarhije su poštivanje autoriteta, apstinencija vojnog staleža od agrikulture, industrije i trgovine, te velika pažnja posvećena fizičkoj i vojnoj spremnosti (*Republika* 547). Oligarhija je u Platonovo doba označavala jednostavno vladavinu bogatih, dok tiranija nije nužno imala negativne konotacije kakve ima danas.

Platon je organizirao svoj opis četiriju tipova društva u svojevrsnu pseudo-povijesnu evoluciju, odnosno degradaciju, od timarhije (koju je smatrao najoriginalnijom i najidealnijom tvorevinom) prema tiraniji. Svaki od četiri sustava nosio je u sebi sjeme samouništenja. U timarhiji će to biti pohlepa za novcem, što će ju postepeno uništiti i preobratiti u oligarhiju; opsjednutost oligarhâ novcem vodi ih u zanemarivanje vlastitog obrazovanja, a kada puk shvati da njegovi gospodari nisu ništa bolji od njega, svrgnut će oligarhiju i zamijeniti ju demokracijom; demokracija će pasti kada njena težnja ka slobodi metastazira u samougađanje, bezakonje i kaos, stvarajući tako plodno tlo za preuzimanje vlasti od strane pojedinca, tiranina.

Kao povijesni fenomen, takva je evolucija, naravno, krajnje nerealna, te je bila zamišljena kao apstraktni okvir za psihološku studiju raspoloživih političkih sistema. Platon je ipak vjerovao da je, od svih raspoloživih ustava, timarhija onaj najbliži idealu. Također je vjerovao u nezaustavljivost dekadanse.¹³ Svrha *Republike* bila je da predloži poboljšanu verziju timarhije, u kojoj neće doći do dekadanse u tiraniju preko oligarhije i timarhije.

* * *

Kada pokušavamo probaviti pomalo neugodno totalitarni aspekt Platonove »idealne države«, trebamo imati na umu da je demokracija, u svim svojim formama, za Grke tada još bila relativno nova ideja, te da je svim njihovim susjedima bila potpuno strana. Koncept demokracije stvorili su Atenjani, ali nisu smatrali (barem ne u njegovoj ranijoj, formativnoj fazi) da nužno mora biti proširen na druge zemlje, graničile one s polisima Grčke ili ne. Stvoren je kao prikladan način diobe vlasti između vladajuće klase i, u najboljem slučaju, srednje klase, koju su sačinjavali sitni zemljoposjednici, obrtnici, umjetnici i seljaci. Viđen u ovom kontekstu – a iz perspektive drugih društava Mediterana i Bliskog istoka, u kojima je moć kralja bila neograničena – grčki eksperiment s demokracijom upadljivo odudara od norme. Ipak, bio je ograničen činjenicom da je ekonomija Grčke bila bazirana na manualnom radu velikog broja robova. Svaka mogućnost njihovog oslobođanja ili propuštanja u redove onih koji odlučuju o sudbini polisa bila je jednostavno nezamisliva.

Stoga su socijalne ideje predložene u Platonovu djelu, koliko god nam se danas činile odbojnim, za njegovo doba bile prilično uobičajene. Nezgodni totalitarni naglasak Platonovih društvenih shema izvire iz njegova uvjerenja da su jedino filozofi sposobni upravljati državom. Robove i fizičke radnike automatski je diskvalificirao njihov status (često stjecan već rođenjem); budući da nisu imali potrebno obrazovanje, nisu mogli biti filozofi, pa ni upravljati državom.

Za Platona je mudrost bila božanski dar sam po sebi, nešto u čemu su mogli sudjelovati samo odabrani smrtnici. Republika obiluje referencama na istine za koje je Platon iskreno vjerovao da potječu iz drugog svijeta, savršene dimenzije nadređene našoj.

Platonov Svijet Ideja nije bio bizarna forma eskapizma. Nama se on danas može činiti čudnim, no umu obrazovanog politeista Platonova vremena njegov je sistem vjerojatno izgledao kao učena ali privlačna metafizička konstrukcija. Ljudi su oduvijek vjerovali da je svijet nastanjen nevidljivim bićima; Platon je tek ponudio objašnjenje koje je na prvi pogled bilo sinteza znanosti i religije. Bogovi i duhovi (daemoni) bili su uključeni u njegovu filozofiju kao posrednici sui generis između savršenog Svijeta Ideja i materijalnog svijeta.¹⁴ Prema Platonu, kvalitete poput istine, vrline i pravde već postoje prije nego što uđu u naš svijet, a mi ih osjećamo samo kao udaljeni odraz. Platonova fascinacija Svijetom Ideja i njegova teorija o prethodnom postojanju nadahnule su njegov interes za povijest, a s vremenom i njegovu priču o Atlantidi.

Kada bismo pokušali sažeti srž Platonove filozofije u samo nekoliko riječi, sintagma »znanje je sjećanje« bi bila približni odgovor. U jednom od Platonovih ranih dijaloga, Menonu, Sokrat demonstrira taj princip pomažući robu da riješi jedan geometrijski problem. Ne daje mu nikakve naznake rješenja, već ga samo tjera da postavlja pitanja; tako rob konačno stiže do točnog odgovora. Sve to, kaže Sokrat, može se objasniti

besmrtnošću duše:

»Duša, budući da je besmrtna i da se rađa mnogo puta, vidjela je sve što se može vidjeti na ovom i na onom svijetu, i posjeduje znanje o svim stvarima. Stoga se ne trebamo čuditi ako se ona sjeća znanja, ili vrline, ili bilo čega što je nekoć imala. Kada se čovjek prisjeća bilo kojeg komadića znanja – što mi nazivamo učenjem – nema nikakvih poteškoća u prisjećanju i ostalih stvari, pod uvjetom da ostane srčan i ne umori se od potrage; jer istraživanje i učenje su samo prisjećanja«. ¹⁵

S takvim stanjem stvari na duhovnoj razini, lako je shvatljivo zašto je Platon napredovao do uvjerenja da se znanje može povratiti na historijskoj razini. Bilo je logično pretpostaviti da su neposredno nakon Stvaranja duše bile u bližoj povezanosti sa Savršenim; Platonovim riječima, »još su se sjećali, koliko je to bilo moguće, poučavanja Stvoritelja i Oca« (Državnik 273B). Kao što piše suvremeni komentator Platona G. Morrow: »Nous, čiji princip filozof prati, već je utjelovljen, u očima filozofa, u materijalu ljudske povijesti«. ¹⁶

Ukratko, Platonova vizija nije bila proizvoljna kreacija filozofske mašte, već ideal ukorijenjen u tlo grčke povijesti. Zakoni ne nude samo briljantnu analizu perzijske monarhije i političkih sustava suvremene Grčke, već i Platonovu viziju udaljene prošlosti: vremena osnivanja dorskih država i političkih sustava, Trojanskog rata i Deukalionovog potopa, koji je prethodio rađanju civilizacije. Kasnije u Zakonima (713), Platon zadire još dublje u prošlost, sve do najranijeg društva zabilježenog u kolektivnoj svijesti Grka – Kronova Zlatnog doba.

Platonova ideja da je na početku vremena postojalo savršeno društvo bila je, kao i ostale njegove ideje, izdanak tradicionalnih helenskih vjerovanja. Ideja je implicitna u grčkom mitu: pjesnici nas izvješćuju da su u praskozorje vremena bogovi i smrtnici živjeli zajedno i ravnopravno; tada je odnos razvrgnut zbog grijehâ ljudskog roda. Mit je prisutan u djelima grčkog rustikalnog pjesnika Hesioda, navodno Homerova suvremenika (VIII. st. pr. Kr.). Hesiodova Teogonija sadrži najpopularniju verziju mita o postanku i smjenama bogova, od Kaosa preko generacijâ Urana i Krona sve do vladavine Zeusa. U svojem drugom važnom djelu, Poslovi i dani, Hesiod je razradio ljudsku protutežu tim božanskim smjenama – generacije smrtnika koje su nastanjivale zemlju. Svaka generacija odgovara određenom dobu, koje je ime dobilo po metalu, od zlata do željeza.

Ta sukcesija era bila je temeljna shema pogleda Grkâ na vlastitu prahistoriju, i služila je kao okvir iz kojeg je Platon dalje razvio svoje ideje. Platon je prihvatio grčku religiju, a onda ju je preradio i gurnuo prema racionalizaciji. Oblik vladavine za vrijeme Zlatnog doba postao je njegovom omiljenom temom. Mudri bog Kron koji je vladao u vrijeme Zlatnog doba »bio je dakako svjestan da ljudska priroda nikad neće biti sposobna u potpunosti upravljati ljudskim djelovanjem, budući da je ispunjena arogancijom i nepravdom«. Kron nas je stavio pod pasku superiornih bića, spiritualnih čuvara (phulakes); »posljedica njihove brige bio je mir, poštovanje prema drugima,

dobri zakoni i stanje sreće i harmonije među rasama svijeta» (Zakoni 713).

Platonov tretman hesiodovskog Zlatnog doba pokazuje vještinu s kojom je obrađivao stare mitove. Nije se prepustio izmišljanju kojekakvih novih elemenata, već je postojećim legendama dao 'platonski obrat', pretvorivši duše umrlih iz Hesiodovog Zlatnog doba u njegove vladare. Mit o Zlatnom dobu tako je postao kamenom temeljcem njegove političke filozofije.

Iako Platon prvi put uvodi mit o Zlatnom dobu u Državniku (kratkom djelu, svojevrsnom interludiju između Zakona i Republike), vidljivo je iz njegova izbora riječi Čuvari (phulakes) da u vrijeme kada piše Republiku već razmišlja u okvirima tradicionalnog Hesiodova djela, koji upotrebljava doslovce isti termin za Kronove duhove-zaštitnike.

Platon je mit prihvatio i iz didaktičkih razloga: »Priča i danas ima pouku za nas, i u njoj ima mnogo istine. Kada vladar države nije bog već smrtnik, ljudi nemaju odmora od tlake i nesreće«. Budući da nije postojao način da se vrijeme vrati i da se obnovi božanska vladavina nad svijetom, Platon je studiozno obradio strategije kojima možemo pokušati emulirati uvjete slične onima iz Zlatnog doba. U Republici je zaštitništvo duhova (phulakes) imalo biti zamijenjeno onim filozofã, čije bi im visoko obrazovanje omogućilo da se u najvećoj mogućoj mjeri približe davnim, »savršenim« arhetipovima ljudskog življenja. Ključni moment jest u tome da je Platon vjerovao da je ljudska priroda pretrpjela nepopravljive promjene. Moglo bi se, uz dužni oprez, reći da svršetak Zlatnog doba vrši istu mitološku ulogu kao i biblijska priča o čovjekovom padu i izgnanstvu iz Raja.

IV. Zašto Atlantida?

No, što se dogodilo nakon Zlatnog doba, kada je neposredno božansko vodstvo uklonjeno sa svijeta? Tu u Platonov sustav ulazi priča o Atlantidi. Iako među stručnjacima postoje razlike u pristupu problemu Platonovih dijaloga, rasprava o povijesti nasljedovanja generacija, započeta u Državniku i Republici, zapravo se direktno nastavlja u Timeju i Kritiji.

Platon to eksplicitno ne tvrdi (a njegova publika je to vjerojatno podrazumijevala), ali saga o Atlantidi zacijelo se uklapa u mitsko Srebrno doba. To je očito iz više indikacija. Atlantida je morala pripadati vremenu nakon Zlatnog doba, jer je imala kraljeve, zakone i sve druge političke institucije koje bi bile nepotrebne u Kronovo doba. Nemoguće je, međutim, oteti se dojmu da Atlantida ipak pripada najranijem mogućem vremenu. Katastrofa koja ju je uništila opisana je kao 'treća' prije Deukalionovog potopa. Grci su, kao što je poznato, brojali inkluzivno, tako da bi to prema našem računanju bila druga katastrofa prije Deukaliona – jednostavno nema raspoloživo kronološko mjesto za Atlantidu osim Srebrnog doba. Platonova

priča počinje podjelom svijeta u interesne sfere među novom generacijom bogova – Posejdon je, na primjer, tražio Atlantidu. Ovo ju također smješta u razdoblje odmah nakon Zlatnog doba i Kronova pada. Konačno, prema Hesiodu, ljudi Srebrnog doba zapečatili su svoju sudbinu vlastitom ohološću i »ludom neumjerenošću«, zbog koje ih je Zeus uništio.¹⁷ Platon jasno označava oholost Atlantidana kao ono što je prouzročilo njihov pad.

Platon je i u svojim kasnijim djelima razvio tu temu pada čovječanstva u nemilost. Sa početkom svakog novog svjetskog doba civilizacija bi se ponovno učvrstila, kako bi s vremenom ipak počela propadati, kada bi njena ‘božanska iskra’ oslabila. Vjerovanje da će svako društvo bez posebnog vodstva propasti u najgore moguće stanje bilo je spiritus movens velikog djela Republike, u kojoj su ocertani mehanizmi koji bi trebali spriječiti takav predodređeni eshaton. Zakoni, koji su slijedili, bili su još jedan pokušaj utvrđivanja ‘savršenog’ društva legislaturom.

Uvijek tradicionalist, Platon je prihvatio cikličku shemu ljudske povijesti danu u grčkom mitu, u kojoj čovječanstvo korak po korak pada iz stanja milosti koje je uživalo u Zlatnom dobu. No, kao filozof, Platon je morao objasniti te promjene: zašto se ljudski rod uvijek mora boriti protiv propadanja?

Prostorno-vremenske uvjetovanosti donekle razjašnjavaju koliko je Platonovo životno iskustvo utjecalo na njegove dijaloge o Atlantidi – njegov odnos sa Sokratom, njegovo razočaranje Atenom i njenom politikom, njegova ambicija da konstruira nacrt za idealnu državu, te njegovo uvjerenje da su ranija društva nekad bila mnogo bliže idealu. Razvio je i goruću želju za istraživanjem uvjeta u kojima su najranija društva odgovarala na izazove, te razloga zbog kojih se nisu održala. Daleko od toga da bude samo moralni komentar suvremene Atene, priča o Atlantidi bila je integralni dio Platonova opisa našeg odnosa sa svemirom.

* * *

Platonu je u Republici pošlo za rukom stvoriti plan za idealnu državu. Sada je trebao iskušati teoriju njenim daljnjim istraživanjem. Na početku Timeja, koji je predstavljen kao nastavak dijaloga iz Republike, Sokrat zahtijeva priču u kojoj se idealna država može vidjeti na djelu.

Kritija na to odvrća kako zna istinitu priču koja će se odlično uklopiti u tu namjeru, te opisuje borbu između prapovijesne Atene i Atlantide. Država-model u priči nije Atlantida, već Atena, idealizirana prema shemi Sparte i društva opisanog u Republici. Atlantida je njena antiteza. Proto-Atena Kritijine priče je savršena – nije navedena niti jedna kritika njenog ustava ili ponašanja, samo se nabrajaju panegirici atenskoj časti i hrabrosti u obrani od Atlantidana.

Platon je zacijelo smatrao svoj dijalog Timej jednim od vrhunaca vlastitoga životnog rada. On završava ovim riječima:

»Sada možemo kazati da je naše znanje o svemiru potpuno. Jer naš je svijet sada primio puninu živih bića, smrtnih i besmrtnih; on je vidljivo živo biće, sadrži sva bića koja su vidljiva i sam po sebi je slika svega shvatljivog; tako je postao vidljivim bogom, nadmoćnim u veličanstvu i izvrsnosti, ljepoti i savršenosti, jedinstveno, jednom stvoreno nebo«. ¹⁸

Koje je, dakle, mjesto Atlantide u Platonovom grandioznom filozofskom izvještaju o svemiru i prirodi? Ili, obratno, zašto je Platonov izvještaj o Atlantidi, kojim započinje Timej, prekinut digresijom o genezi svemira?

»Većina objašnjenja priče o Atlantidi prešutno prelazi preko najvažnijeg pitanja od svih: ako je Atena bila tako plemeniti dobro upravljani grad, zašto je propala? Za razliku od moralne dekadencije koja je uzrok propasti države u osmoj knjizi Republike, ova je idealna država propala uslijed potresa i poplava. Najvažnije od svega jest to, da se upravo ovdje uspostavlja veza između priče o Atlantidi i većeg dijela Timeja. Drevnu Atenu nisu uništili loši vođe, već iracionalno kaotična priroda«. ¹⁹

Kroz čitav Platonov dijalog Timej implicitno se provlači izvjesni iracionalni element svemira. Esencijalni je dio Platonova mišljenja stav da jedino Bog može biti savršen. Stvoritelj je, prema Platonu, nužno za Stvaranje morao upotrijebiti već postojeće materijale. Ti su materijali u sebi već sadržavali sjeme nesavršenosti. Timej je stoga većim dijelom priča o Stvoriteljevim pokušajima da u svoja stvorenja ucijepi ratio. Iracionalnost nasljedna sirovim materijalima Postanka izražena je periodičkim kataklizmama svemira.

Platonovi dijalozi Timej i Kritija tako nam se raskrivaju u više aspekata: kao didaktičko djelo nastalo u kontekstu posljedica Peloponeskoga rata, kao ilustracija Platonovih stavova o poželjnim sociopolitičkim mjerama, kao primjer osobnog Platonovog viđenja jedne obiteljske predaje (nedvojbeno prenošene kroz genealogiju i transformirane tijekom stoljećâ) i preuzimanja iste kao bitne sastavnice u programatski pisanim tekstovima. Ti dijalozi ujedno apostrofiraju i ulogu okoliša kao ključnog faktora u oblikovanju društava.

Uloga okoliša u usponima i padovima civilizacija postala je važnom sastavnicom Platonove filozofije, koju je nastavio iskorištavati i nakon Timeja i Kritije. Ta dva dijaloga su prvotno zamišljeni kao prvi i drugi dio trilogije, koja bi sadržavala povijest čitavog svemira i ljudskog roda. Nakon Timeja i Kritije, red je bio na sicilskom državniku Hermokratu da održi svoj govor (Kritija 108A). Njegov bi prilog, u zamišljenom dijalogu Hermokrat, nesumnjivo doveo Platonovu interpretaciju povijesti sve do Peloponeskog rata. No, čini se da taj dijalog nikad nije napisan, barem ne kao neovisno djelo. Većina Platonovih komentatora vjeruje da je materijal planiran za Hermokratov govor ponovno upotrijebljen u Zakonima.

Literatura

- D. A. Dombrowski, »Atlantis and Plato's Philosophy«, u: *Apeiron* 15/1981, 117-128.
- P. Friedländer, *Plato: An Introduction*, London 1958.
- C. Gill, »The Genre of the Atlantis Story«, u: *Classical Philology* 72/1977, 287-304.
- C. Gill, *Plato: The Atlantis Story. Timaeus 17-27, Critias with Introduction, Notes and Vocabulary*, Bristol 1980.
- Herodot, *Povijest* (prev. D. Škiljan), Zagreb 2000.
- Hesiod, *Poslovi i dani* (prev. A. Bazala, N. Miličević), Zagreb 1970.
- R. Kraut, »Introduction to the study of Plato«, u R. Kraut (ed.), *The Cambridge Companion to Plato*, Cambridge 1992.
- G. R. Morrow, *Plato's Cretan City*, Princeton 1960.
- Platon, *Država* (prev. M. Kuzmić), Zagreb 1997.
- Platon, *Državnik, Sedmo pismo* (prev. V. Gortan), Zagreb 1977.
- Platon, *Menon* (prev. F. Grgić), Zagreb 1997.
- Plutarh, *Usporedni životopisi* (prev. Z. Dukat), Zagreb 1988.
- Strabo, *Geography, Volume I, Books 1-2* (transl. by H. L. Jones), Cambridge 1969. (Loeb Classical Library)
- Tukidid, *Povijest Peloponeskog rata* (prev. S. Telar), Zagreb 1957.
- P. Vidal-Naquet, *The Black Hunter*, Baltimore-London 1986.

Bilješke

Ivan Basić

REKONSTRUKCIJA PLATONOVIH ATLANTOLOŠKIH TEKSTOVA

102

¹ Taj je Kritija, nota bene, bio djed istoimenog, u historiografiji mnogo prominentnijeg, člana Tridesetorice – Kritije IV., koji je 403. pr. Kr. ubijen u jednoj uličnoj kavgi. Usprkos svojim dvojbenim političkim stavovima, Kritija IV. je bio tipični kulturni Grk svoga vremena – pisao je prozu, tragedije i liriku.

² Aristotel je Platonovu Atlantidu usporedio sa zidom kojeg su, prema Homeru, izgradili Ahejci oko Troje. Zid nitko nikad nije vidio, ali Homer je tvrdio da ga je plimni val uništio nakon pada Troje. Aristotel je o Atlantidi rekao: »Njen tvorac je prouzročio njen nestanak, kao što je učinio i Pjesnik [Homer] sa zidom Ahejaca« (Aristotela citira Strabon 2.3.6.).

³ Strabon 2.3.6. (Loeb ed., str. 391.).

⁴ Ibid. (Loeb ed., str. 393.). Posejdonije ujedno implicira da se taj izgubljeni kontinent nalazio između zapadne granice ekumene i Indije, dakle u Atlantiku.

⁵ Herodot, Povijest, II, 143.

⁶ Sastanak Sokrata, Timeja, Kritije i Hermokrata možda se zapravo nikada nije odigrao, ali ako jest, morao bi biti datiran

oko 420. pr. Kr.

⁷ R. Kraut, 1992, str. 1.

⁸ Tukidid, Povijest Peloponeskog rata, VI, 76.

⁹ Vidal-Naquet, 1986, str. 268; Gill, 1980, str. xviii.

¹⁰ Gill, 1977, passim.

¹¹ Plutarh, Život Perikla, 13.

¹² Platon, Epistula VII, 324B-325D.

¹³ Friedländer, 1958, str. 201.

¹⁴ Friedländer, 1958, str. 41.

¹⁵ Menon, 81C-D.

¹⁶ Morrow, 1960, str. 591.

¹⁷ Hesiod, Poslovi i dani, 134.

¹⁸ Timej, 92C.

¹⁹ Dombrowski, 1981, str. 123.

Dejan Zadro

INKVIZICIJA U SREDNJEM VIJEKU

²⁰ Franjo Šanjek, Crkva i kršćanstvo u Hrvata, 246.

²¹ Vid. E. van der Vekene, Bibliographie der Inquisition, 1963.

²² Prema: F. Šanjek, Crkva i kršćanstvo u Hrvata, 246.

²³ Baigent Michael - Richard Leigh, Inkvizicija, Zagreb: Stari grad, 2002, str. 318 (prema podacima elektroničkog kataloga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu gdje još nije stigao obvezni primjerak).

²⁴ F. Šanjek, Crkva i kršćanstvo u Hrvata, 246; Ludwig Vones, »Inquisition«, 527-528.

²⁵ Miroslav Hroch – Anna Skybová, Ecclesia militans, 37.

²⁶ Ibid., 12.

²⁷ Ibid., 12.

²⁸ Gui Testas – Jean Testas, Inkvizicija, 13-16.

PRO TEMP O R E

Č A S O P I S
S T U D E N A T A
P O V I J E S T I

IMPRESSUM

1

Uredništvo: Goran Miljan, Ivan Basić, Maja Crnjac, Tin Pongrac,
Naslovnica / Prijelom: Mario Topić, Jasmina Skočilić
Glavni urednik: Ivan Dujmić
Lektorirala: Maja Crnjac
Izdavač: ISHA Zagreb – Klub studenta povijesti
Izdanju časopisa financijski potpomogao Filozofski fakultet Sveučilišta u
Zagrebu
Rukopise primamo na web adresu: isha-zg@net.hr
Tiskano u 200 primjeraka
Tiskara: Zrinski, d. o. o.
ISSN: 1334 - 8302